

Kabdebó Tamás

NYELVPRIVATIZÁCIÓ ÉS IZLÉSDIKTATÚRA *

(Élő példák - ellenpéldák, védekezés a megértés ellen)

„Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam”

nemcsak azért, mert dantei értelemben az *igaz utat nem lelém*, hanem főleg azért, mert olyan országban lettem magam, amelynek 87%-a őserdő ma is. Guyanára, a „folyók földjére” gondolkodom, az óriási Amazonas vízgyűjtő medence felső vidékére, ahol egy Nagy-Britannia nagyságú területen mindössze egymillió ember, közöttük 44 ezer bennszülött amerindián él. Egyelőre nem rezervátumokon, hanem a saját törzsi otthonukban lakva, halász-vadászattal és a földművelés egy kezdetleges, honos formájával foglalkozva tartják fenn magukat. (Kérdés, meddig?)

Az egykori természetes életnek ez a Dél-Amerikában is ritka folytatása elsősorban az 1966-ig fennálló brit adminisztrációnak, s azon belül egy magyar származású brit jogász-antropológusnak, Walter Roth-nak volt köszönhető. A fakitermelés és egyéb kapitalista vállalkozások csak módjával, és főleg nem lakott területen nyerhetek teret.

Ebben az országban éltem 1969 és 1972 között három és egy negyed évet és ezalatt - egy máig kiadatlan - kéziratom van az amerindiánok irodalmáról. Havonta kéthárom rövidebb-hosszabb gyűjtőtutattettem meg, hol az egyetem földrajz-sai, hol egy antropológusnő társaságában, látogatva a „kapitányságokat” és a „missziókat”. Az elmúlt száz év során alakultak ezek az egykori törzsi központokból. Még tanúja voltam annak, amikor a legutolsó ún. vad törzs, a wa-wai-k először nadrágot és szoknyát húztak pucér alsótestükre és az egykori medicina man, tehát a varázsló, szanitáci kiképzést kapott. Ekkor jelentek meg az első bibliafordítások wai-wai, makushi, wapishana nyelven - tehát az arawak alapnyelv kevésbé ismert változatain. A fehér ember másutt erőszakos módon terjesztett kultúrája itt példás óva-

tossággal ötvöződött egybe a helyi szokásokkal.

A nagyobb folyók, a Demerara vagy az Essequibo partjain élő indiánok jobbra megtanultak angolul és kezdték elfelejteni törzsi nyelvüket. A kisebb, és a kajmánoktól nyüzsgő, mint pl. a Potaro partján élő indiánok közül, még az ún. kapitányok, tehát a törzsfőnök mai változatai is csak helyel-közzel beszéltek az ország hivatalos nyelvét, az angolt. A gyengék nyelvét persze, az elmúlt huszontöt évben maga alá mosta az erősek sodrása. 1997-ben a guyanai indiánok 20-25%-a beszéli törzsi nyelvét.

Guyána, az egykori angol gyarmat két közvetlen, az erdővel, a folyókkal az atlanti tengerparttal összekötött szomszédja, Surinam és Cayenne, létrehoztak egy keveréknyelvet, a taki-taki-t, melyet így-úgy, mindhárom ország lakossága megértett, illetve átalakított.

Három nyelvi szint, három működő nyelv van tehát: a hivatalos élet angolja, a piac- és kiskereskedelem nyelvkeveréke, a patois, és a kihalásra ítélt ősnyelvek, tele misztériummal, mágiával.

Kutatómunkám, majd tézisem összeállítása során többször úgy éreztem, hogy az irodalomtörténet előtti időben csatangolok, mint Lönnrot, amikor a Kalevala ősnymait kutatta, vagy a magyar néprajzkutatók, akik a cseremiszek földjén szakajtozták össze a medvénekeket. Arawakul nem tanultam meg - a társalgás néhány formuláitól és a kulcszavaktól eltekintve -, tehát fordításokat kellett készítenem, meglévőkre támaszkodnom. Egy indián apáca lett a famulusom, tolmácsom, nyelvtehetség, aki az egyetemen a francia nyelvet oktatta.

A guyanai bennszülött irodalom legjellegzetesebb sajátja az volt, hogy a műfajok nem különültek el benne, noha el lehetett azokat különíteni. Egy adott versnek mindig volt egy adott funkciója: munkára buzdított, harcra, vadászatra lelkesített, kér-

te a szellemet, vagy a szellemek atyját-anyját, hogy segítsen, azaz hálát adott nekik. A wapishana, makushi és a wai-wai egymás nyelvét kevésbé érti; de irodalmuk iránya majdnem párhuzamos. Azaz: a wai-wai gyűjtések egy vadabb, nyersebb állapotot tükröznek, több bennük a halál, a bosszú, a makushik-nál legkiépültebb a mítosz, a mitikus háttér; a wapishana foglalkozik legtöbbit a banántermelés módjaival, sorolja föl a legtöbb - egyébként mindjük által ismert - cassava elkészítési módokat. Magyarán: a szövegek szöttesek s ezekbe a kultúra, a főzés, a termelés, a paiwari ünnepek hagyománya is belefér. Az Úr és Akkád városállamokból maradt első ékirásos emlékek részben törvényekre, részben mértékegységekre vonatkoztak. A történelem előtti világ szűk, de egységes. A közösségi tapasztalat mindenki által ismert, megosztható, megosztott. Az ezen kívül uralkodó ismeretlenség számukra beláthatatlan, és éppen ezért nem is aggasztó.

Ez a hosszú bevezetés rejtett referencia-rendszerünk egyik alappillére is szolgál. A huszadik század utolsó évtizedére a világ elképesztően bonyolódott. Az úgynevezett civilizált ember már nemcsak az őstermészettel való hajdani kapcsolatát veszítette el, hanem a saját közösségéhez kötődő szálai is részben összekuszálódtak, részben elszakadtak. Az emberek zöme konglomerátumokban vagy nemzetállamokban él, melyeket szupranacionális organizációk dominálnak, sajátos kultúrájukat és értékrendszerüket beszennyezi az üzlet serkentette nemzetközi produktum. Az egyént állandó permetként érő, értelmet és irányt nélkülöző, közönyös özőn ellen nem védi már az egykor oltalmat ígérő egyházak csak láthatatlan és absztrakt mennyei mannát ígérő intézményrendszere, a közösségeket pedig, már-már minden, tehát falusi-városi-megyei-országos szinten átrágja a kétség szúja. Megbukott a kommunizmus, a pszichiátria, a római

* Előadás a Hévízi Irodalmi Nopokon 1997 augusztusában

katolikus szabályrendszer, a teozófia: a túlnépesedés és a környezet-szennyeződés a nyeregben ülnek, lovagolnak magatehetetlen lelkiismeretünkön. A csillagvilág meghódítása reménysugár, de fényévekre vagyunk ahhoz, hogy az emberiséget egy tisztább bolygóra vagy mesterséges éghajlatok alá sikerítsük.

Az egyetlen, eddig le nem járatott filozófia, tehát élet értelmezési rendszer (az ember fáj a földnek, a föld és ég súly az ember mellén) az egzisztencializmus szóval fémjelzett Sartre-i negatív rendszer.

Elképzeltető, hogy egy mindenre kiható átrendeződésen megyünk keresztül és az élet kvalitása javulni fog. Ha igen, akkor csak úgy, hogy megtaláljuk a módját, nem az anyagi javak halmozásának, hanem amit Bessenyei György mondott 200 évvel ezelőtt: „egymás boldogulásának örvendezésében.”

Csak az az irodalom - és általában művészet - volt hosszútávon sikeres: beleépült a közösség életmenetébe, minnek terméke, visszfénye és jobbra ösztönzője volt. Mi történik ma? Szinte nincs olyan tudományág már, mely egyetlen ember számára belátható lenne. Még, az egykor oly sok kezdő orátor, államférfi és regényíró számára könnyen bekebelezhető jog is útvesztőkbe juttathatja ügyvédjét, bíróját, kliensét. Az embernek ösztönszerű és tudatos védelmi rendszerekre van *pszichikai szüksége*, hogy egybe tudja tartani önmagát, különösen családját, közösségét, végső soron nagy-közösségét: nemzetét. Ha ez nem sikerül, sőt, ha a világot egyre kevésbé érti és érzi önmaga számára relevánsnak, akkor eluralkodnak benne a skizoid tendenciák, lelkiileg kettéhasad vagy különösen atomizálódik. A védekezés egyik ma erősen terjedő módja a megújult, a főleg fundamentalista vallásokba menekülés. Az egyén egy pártoló közösségre lel, melynek papjai leegyszerűsítik számára a bonyolult világot, s az új védőfal kőművesei egyben egy szeretet-közösség tagjai lesznek.

A Korán és a Biblia olvasása helyettesíti az irodalmi és jobbra a többi művészeti igényeket is. Néha, sajnálatos módon egy-egy közösség egy pszichopata kényuralma alá kerül, Koresh vagy a guyanai Jones voltak ilyenek. De gondoljuk el, egy Hitler és egy Sztálin sem különbözött lényegileg tőlük. Messianista ideológ-

giájuk átcsapott a sátánizmusba, azaz nyíltan hirdették és gyakorolták a gyűlölet tanát, az osztályharc vagy a faji hajcihőzés maszlagának segítségével. A jó irodalom, tehát az emberpárti, az érzésápoló nem tudhatott egyik védelmi rendszerbe sem bekapcsolódni.

Vannak tehát pozitív és negatív fundamentalista közösségek. A negatívak életveszélyesek - öngyilkosságot, fasizmust etc. hirdetnek - a pozitívak pedig számúzik az értelmet. Az adventista, szombatista, keresztény közösségbeli ember az öszövetség csodáira és kronológiájára esküszik. A világ hatezer egynehány éves. Üldözi a fejlődést, vállat von a geológiára.

Az indián törzs, az adventista közösség óvja tagjait. Az irodalom, ha már nem elixír, legyen számukra is a védekezés egy másik formája. Bár az olvasás gyakorlata világszerte megcsappant, a háború óta - részben mert tért nyert a rivális televízió - az emberiség könyvtermése ma is növekszik, hisz maga a világnépesedés már-már mértani haladványként maszírozik előre. Az irodalom elsősorban ismereteket terjeszt, a szépirodalom - messze-messze egykori funkciójától - szórakoztat, elszongít, időnként nevel

is. A világ usque 5000 nyelve és 1 000 ezer nyelvjárása közül az első százat a világ 90%-a beszéli, így köztük a magyart is. A tízmillió fölötti nyelvek mindegyikének jelentős irodalma, sőt szépirodalma van.

Az irodalom a nyelven alapszik, a nyelv egy közösség magatartásán. Jeleit a közösség hagyja jóvá. Jelrendszerét egyoldalról nyelvészek, másoldalról írók tökéletesítik, de ismét a közösségre van szükség, hogy az újításokat, finomításokat vagy magáévá tegye, vagy kivesse. A *járgány* szó manapság már csak humoros értelemben használatos, az apolgotás kipusztult, a *hölgy* szemantika-cserén ment át. Beépült az a szólás, hogy nem népből és nemzetben, hanem alany és állítmányban kell gondolkodnunk, megtorpedózával egy korábbi alapállást: *Nyelvében él a nemzet*.

Holott vitán felül áll, hogy a magyar nyelvében élt és él, viszont eme igék újdoni hirdetői elpolitizálták a nemzeti hitelt - ezért üthetett be a humoros ellenszólást. Persze, mutatis mutandis, másuttal megélt a nemzet akkor, amikor a nyelv elveszett. Lásd az íreket. De az ő titkuk éppen az volt, hogy tízkörömmel kapaszkodtak katolicizmusukba -, s ennek során kicsúszott ujjaiuk közén, foguk sövényén az óir nyelv.

Az óirül beszélők ma egy exkluzív, zárt csoportot alkotnak. Állami hivatalokban, egyetemeken, nyelviskolákban kapnak állást. Az ír-tanulást az állam támogatja. Az ír tanárok ingyen nyaraltatják az írül tanuló gyerekeket; de aki elszólja magát angolul, azt azonnal hazaküldik. Ez ugyebár egy, a nyelvébe kapaszkodó kisebbség drákói szigora, létfenntartó türelmetlensége.

Ha a század irodalmi mozgalmait nézzük - és hazánk részvett mindegyikben -, akkora pozitív és negatív szándékokat és megvalósulásokat mindegyikben felfedezzük. A népi mozgalmak a parasztság, a néprajz és etnológia érdekében feltérképezték azokat a zugokat, ahová a zenészek, tánckoreográfusok, sőt a színház mesterei is eljutottak. A falukutatókkal szemben a századelő izmusai - a futurizmus, a dadaizmus, a konstruktívizmus mögött a festészet forradalma munkált. A dadaista versekben a stílus nemzetközi, a nyelvi elemek jobbra a virágnyelvek egyikére hangolódnak. Ám esztétikájuk-

hoz már magyarázatra van szükség. A narodnyikok parasztja már értetlenül áll egy Tzara produkció előtt, az Apollinaire-rajongó megveti Móricz földszagú naturalizmusát. Nagyon leegyszerűsítve elmondható, hogy az olvasóközönség polarizálódik, s ez az izlés-felosztottság érezhető később is. A politikai és a szociális (nem szocialista!) realizmus hívei az egyik oldalról várják a remekműveket, a képversek, absztrakt versek, a strukturalizmus, majd a posztmodernizmus szurkolói a másik irányból.

A sok talajvizet egyesítő modernizmus megpróbálja a kettőt egy nevezőre hozni: József Attila, Thomas Mann, E.M. Forster modernista alkotók, utolsó regényéig James Joyce is az. Az Ulysses a modernizmus egyik csúcsa a regényírásban. A Finnegans Wake azután tudatosan atomizál.

A század első harmadában sok sző esetét az írástudók áru-lásáról. Ezt többféleképpen lehetett és lehet értelmezni. Az egyik ez: az írástudó kötelessége a valóság pontos, valós, igaz regisztrálása. Aki regényíró, az leírja, aki költő az érzelmekkel telítetten fejezi ki, aki kritikus az analizálja, „kivesézi” a létező dolgokat. Ha nem ezt tesszük, hanem elbújunk, elefántcsonttoronyba vonulunk, másról beszélünk, sőt ha tudatosan félrebeszélünk, akkor már valamilyen formában árulók vagyunk.

Még súlyosabb az eset, ha a cinikus némaságon túl, ordas eszmék szolgálatába állunk. És most ismét egy ellentmondás. Ezra Pound, a fasizmus nagy barátja és szócsöve ugyanakkor századunk egyik legjelentősebb költője volt. Meg kell sejdítenünk a világ dolgainak végtelen komplexitását: egy adott ember képes lehet arra, hogy - mintegy lényének egyik felével - zseniálisan pozitív, előremutató dolgokat hozzon létre, mialatt lényének másik fele a rombolás szolgálatába áll. A zseni persze egyedi eset. A háború német, osztrák, magyar-román írói, a háború utáni átrendeződés írástudói, kenyerek védelmében kénytelen-kelletlen nemzeti szocialista, majd szovjetül szocialista írók lettek. Zömük hozzáadódott ahhoz, hogy biztonság okáért egy-egy zászló mögé sorakozzon, ki-ki lelkesen, vagy lelketlenül dalolva. Könnyű ezt elítélni, megélni nehéz. Az angolszász íróknak ilyenfajta megalkuvásra soha nem volt szüksége, de arra igen, hogy megélhetése érdekében a piac kényét kövesse. Ma-

napság a sikerkönyveket nem annyira írják, mint iratják. A nagy kiadóknak megvannak a formulái: 25% erőszak, 25% szex, 25% társadalmi konfliktus, 25% miegymás. Aki rááll az ilyesmire, az a piacnak adja el a lelkét.

Pár évvel ezelőtt Szegeden, a Széchenyi téren megállított egy toronymagas amerikai fiatalember. Tört magyarsággal mormon bibliákat árult. A mormonok nyelve, ha akarom közérthető, mert így érik el, hogy hiszékeny közönségük felhabzsolja a nyelv által közvetített szekta-tan képtelenségeit. Ez a közérthető nyelv azután a kényszerképzetek sorozataival élteti az ártatlan elmét. De mit szólunk a vallástalan angol költőnek Timothy Willie-nek az alábbi verséhez?

A pattogatott sárgó

„Szálldogált az aranyér. Az időszag táján lápílag. Szöcskegombolyagok. Rántotthal a négyzetgyök alatt. A minap pénz-páviánosodtam, éppen az aranyér.”

Ha hivatásos irodalomkritikus lennék örömmel felfedezném a fenti versben a századelő egyik kísérletének, a szürrealizmusnak folytatását. Ami Dalinál, a Medáliákban és egyes korai Déry versekben zseniális, - mert egyik sem mellőzi az értelmet - ez lesz Wilkie-nél hatástalan. A vers egészében nem mond mást, mint azt, hogy a költő önkényesen játszik a szavakkal. Ha a játék mások gyönyörűségére is szolgál, az irodalom síkján mozog: ha nem, hát nem.

Kivétel, a fenti hogyismondjam, botcsinálta szabály alól: a humoros hatás szándékos (vagy véletlen) felbukkanása, olyasformán, mint amikor a játékos hirtelen leüti a pingponglabdát. Egy pillanatra megemeli a produkciót. Addig, ameddig nevetünk, vagy elmosolyodunk. *Kiszéra méra bávataq.* Ez a fajta irodalom nem próbál ideológiai magokat ültetni olvasója agyába, vagy ha igen, akkor csak azt éri el, hogy ködösít.

A másik vonatkozás. Jeles, újdondász irodalomtörténésünk Akárki Alajos példákat keres egy kifundált tételének igazolására. Ha a kellő pillanatban kezébe akad Wilkie verse, s pláne ha kéznél van éppen egy neves és verskísérleteiről is híres műfordító, a kis vacak költemény-cső tankönyvbe kerül, és mennybe száll.

Az olvasó. Már Angliában is csak egy kis réteg, az ún. experimentális irodalmi lapok olvasóinak kezébe jut csak vers. Ok természetesen igazolva látják közlését, hisz önnön műveik java is ilyen szöszökből áll össze. A többihez nem jut el. A fel vevőkörön kívül marad.

Ám tegyük fel, az irodalom hajszálcsövessége felnyomja a verset albán fordításban. Tiranában az uralkodó káosz élő áldozatai létezésük igazolását, a konfúzió párlatát vélik/vélhetik felfedezni a versben. Az a pár tűzszüneti ember, aki jelenleg ott irodalommal foglalkozik. Hiszen egy magyar költő írta, az *Albán választások* című költeményében:

*„Hogy Albániából lesz -e Felbánia vagy marad Albánia
Kí a fene bánia?”*

Az iországi adóbevallási ívet tanulmányozva arra a meggyőződésre jutottam, hogy szerkesztői kézzel fogalmazták meg annak egyes passzusait kétféleképpen érthető angol, és ír nyelven: minél nehezebb legyen az ívet kitölteni: illetve hogy az adófizető polgár igénybe kell vegye majd a hivatalos adószámvitelezők segítségét. Bennfentesek számára ismeretes, hogy az adószámvitelezők többsége azelőtt az adóhivatal tisztviselője volt.

A nyelvhasználat tehát - csoportnyelvről még nem beszélhetünk - nem az általános megértés, hanem az elrendezés eszköze lett.

Most egy külföldi regényből idézek. Címe: *Névjegy.*

„Baskíró Károly nem mint várnók, a baskírók vezére volt, hanem a legotrombább güzü, trágyadombi díszkografer.

- Fel a köldökökkel, szólt a görény.

- Jósítottú pulyka vagy, bár lényeged tetű.

A sivatagban kő és homok volt tengernyi, a tengerben hullám és hulla sivatagnyi; darvadoztunk, dagonyáztunk, dőzsöltünk az éhínségben A tevehús kemény, a sirálypecsenye szívós, kacsapicsa pöcsepecsenyére nem volt ázsiónk.

Kitartó volt a szárazság. Hadonászat. Csélcscsap az ereszen fogyó szélcsap. Harmon bácsi eressze el azt a gilisztát, mert átharapja rezes torkát. Lokalizálva a lódöngölést kétoldalról

szívatta köldökéből a benzint. Igyunk szálldomást.

- Ismét 5 pennnyel felment literje."

Az első megfigyelésem, mint tudatlan olvasónak, hogy ez a Leslie Walker regényrészlet költeménynek is vehető, ha az ember tördelt sorokban látja először a szöveget.

A szabadvers egyik fontos újítása az volt, hogy eltörölte a régi stilsztika kötött mértékegységeit, tehát mint Dandin György, manapság bátran beszélhetünk prózában: itt-ott biztonságosan számíthat az.

A másik megfigyelésem, hogy az összefüggő értelem száműzése nyomán magas rangot kap az új szavak, szóösszefüggések, tehát apró beszédmolekulák ötletessége. Ha a figyelem, az összefüggések híján ellankadna, a szórakoztató szösszenetek újra-újraélesztgetik ezt.

Világos, hogy az olvasó nem, vagy aligha keres összefüggő narratívát a fenti típusú regényben. Talán nem keres semmit, mert már nincs rá igénye. De amit talál az esetleg örömeire szolgál. Egy-egy másodperc erejéig.

Csoportnyelvhez értünk el, a *Névjegy* című regénnyel? Szerintem inkább egy divathullámhoz, mely ugyanazt a tajték-anyagot löki, dobálja tovább. Alig hihető, hogy az ilyesféle irodalom olvasása valamiféle szellemi vagy erkölcsi pajzsot adna az olvasó kezébe, valószínűbb, hogy a hullámmal való sodródás egy bizonyos létmeggoldást hoz, percekig tartó időleges harmóniát a hullámozó világgal. Ezért van az, hogy a privatizáció irodalmát sokkal jobb írni, mint olvasni. A hangsúly a kifejezésen van. A világ érthetetlen, ergo, legyünk érthetetlenek.

Sajnálatos módon kell megállapítanunk, hogy eredeti alapelveire cáfolva, az ízléscsomag nem hierarchiatlan, hanem a régi hierarchiák romhalmazán újakat hoz be, s egyre inkább előírja azoknak használatát. Ilyen az aranyrögösítés, vagy hogy adott, akár laposabb szövegrészekbe aranyrögöket, szellemes kitételeket kell beleilleszteni. A másik előírás az írás hangnemének évődőmulatságos-játékos tónusa. Gondolom, A vén cigányt is át lehet írni dzsessz muzsikára, a Himnuszt beatzenére.

Szinte azzal egyidőben, hogy a freudizmus kezdett kikopni, a Gestalt pszichológia, majd pedig a fenomenológia jelentős tért nyert. Ez utóbbiak eredményeit jól alkalmazza a posztfreudista regény, elbeszélés, költészet, de legfőképpen az esszé. Mint ahogy szinte Einstennel egyidőben jelenik meg az idő-relativista regény, *Az eltűnt idő nyomában*, úgy parallelizálja a lengyel Milos a német Husserlt.

De mi történik a hermeneutika színrelépése után? A filozófiai iskola mögött évszázadok biblia-magyarázata kigyózik a múltba. Ám e század közepére a hermeneutika a szöveg-kibogozások tudományává avatja önmagát. Alapozásánál ott áll a nyelvészeti és antropológiai indítású strukturalizmus. Hisz a napnál világosabb: ha az atomnak van szerkezete, a szövegnek is kell, hogy legyen.

Inter alia: Marx abból indult ki, hogy a társadalom szerkezete tanulmányozható, fejlődésiránya előrelátható, mi több: kívánatosan befolyásolható.

A szövegelemzők először rabbik. Aztán keresztény biblia-tudósok. Később nyelvészek és filozófusok. A marxizmus bukásának pillanatában azonban ezek közé landolt megannyi kiebrudalt marxista. Hic Rhodus, hic salta. Hajótörött marxista filozófusok, Kelet-Közép-Európában a marxizmus-leninizmus tanszékek, nyugaton a szociológia szekciók balos lakói. A képhez számomra hozzátartozik, hogy nyugati barátaim java ide, és nem a maradiak táborába tartozott.

Ez a nagymennyiségű és ideológiailag földönfutóvá vált intellektuel csoport a marxizmus tolvajnyelvét beszélte. A hatvanas évek végén áttörési kísérletük sikerrel járt: a hermeneutika

módszertanából és a marxizmus gondolati- és nyelvi morzsáiból új masszát gyúrtak. Így született meg, helyesebben született újjá egy stílusirány, melynek létjogosultságát, művészeti eredményeit, filozófiáját és az égisze alatt létrehozott műveket azóta vitatjuk. Nyugaton egyre kevésbé, itthon egyre inkább.

Evidens, miért. Egyrészt azért, mert minden új, vagy új köntösben jelentkező dolog érdekesebb a meglévő réginél. Másrészt azért, mert ez a szél nyugatról fúj, *nyugat most a divat*. Itthonmaradt barátaim még Moszkvában, Leningrádba mentek tanulni, fiaikat már New Yorkba, Washingtonba küldik.

Gyakran van, hogy a Keresztelő Szent Jánosok a legérdekesebb figurák. Homér az eposzban, Monteverdi az operában, Boccaccio a novella világában, B. Johnson a kísérleti regényben. A mű, amiről pár szót szólok, 1969-ben jelent meg Londonban, akkortájt, amikor Guyanába készülődtem. A szerzőtől egy bulin kapott kötetem költőzködéseim során eltűnt. Így nem tudok belőle idézni. Képzelnék el egy 12 fejezetből álló címtelen könyvet, kezdet és befejezés nélkül. Fejezeteit felcserélésre szánva, számozatlanul hagyva, ívekbe kötve egy dossziéba rakta a szerző. Minden fejezet tele van cselekménnyel és ugyanazzal történik minden, de nem tudjuk meg hol, és mikor. Tehát rajtunk áll, milyen sorrendbe rakjuk, olvassuk a fejezeteiket. Egyébként vérből, nagyszókincsű hajlékony angol prózát.

Ennek a könyvnek olvasása interaktív tevékenységet kívánt még jóval a multimédia szövegek, illetve CD-Rom-ok feltalálása előtt. Az új ízléshullám összeollózott szövegei, ha úgy tetszik alkalmasabbak a gépen való olvasásra, manipulációra. A szerző aláírja halálos ítéletét.

Ha privát nyelvekre gondolok, elsőnek Tandori Dezső jut az eszembe. Vörösmarty egykor hősi daliákkal, kopjákkal, buzogányokkal, szerelmi idillekkel népesítette be eposzait. Tandori nyilván szándékosan deheroizál: hősei kismadarak, verebek és a lóversenypálya paripái. Hatalmas versfordítói gyakorlatából átültet, átmódosít, újrafundál és érdekesebbnél ét-

Major-Zala Lajos (balra) és Kabdebó Tamás Hévízen

dekesebb magyar költői fordulatokat hoz létre. Olykor, nyilván a teljes költői szabadság nevében hevenyészett és ki nem javított szövegekkel hozakodik elő. Mit nem adnék ma, egy korrigálatlan József Attila sajtóhibáért! Az író bennem csodálja Tandori merészségét és a lapszerkesztők voksolását olyan szövegek mellett, amelyeket meg sem értenek. Hiszen éppen ez a pláne bennük: a szerző szuverén joga saját és alkalmilag módosított nyelvéhez, saját hibáihoz, szándékos érthetlenségéhez. Le a kalappal!

Szimpatíám csökken, amikor egyazon folyóirat olyan szövegek, szakaszok garmadájjal áll elő, melyeket csupán az alájukbiggyesztett nevek mássága különböztet meg egymástól. Az angol ezt úgy mondja, hogy a *gravy* egységesít minden ízt; a barna szósz Kelet-Közép-Európában, az új *gravy*, a részleges vagy teljes halandzsza. Ha a történetiséget és a narratívát kiszórjuk a prózából, ha a versben az érzelmeket elvicceljük, ha értekező prózánkkal az értékrendek bagatellizálást, hiábavalóságát, mitöbb: káros voltát igyekszünk bizonygatni, az eredmény a barna *gravy* lesz, a szósz, ami minden ételízt egységesít.

Ezeket a kérdéseket rendjére **E**Határ Győzővel szoktam megvitatni, kies nyugati magányomban. Határ dáriusi szókincse révén egy, a gazdaságban talán minden magyar író túlzárnivaló nyelv-világot hozott létre. Privát világ ez is, de olyannyira összefüggő, mint a Naprendszer. Határ elit író, közönsége inkább színvalas, mint széleskörű. Egy szövegpéldán keresztül látni fogják miért. *Özön Közöny* című esszé-kötetéből:

Az embernyelv eloldódik a nyelvtörzsektől (nyelvnemzetektől) totemcölöpöktől és minden szó ismertető lobogó- és felségjelvény nélkül navigál az új parttalanság szó-óceánján, egészen addig, amíg a tor/ós veszedelmes görgőhullámaival ki nem borogatja abból is és attól kezdve minden hangtest annak a jelentésnek örvend, amit az elközeli végzengésben a félrevert agyvelő végkizúgázása behelyez/behüvelyez (a gátlámeseletek összeomlanak, a hangéret-robbanás elroncsolja az akusztikus mezőket - kartikális süketség... Úgy mondtam, a hangtest hogy jelentésnek örvend? Az ám, mint majom a farkának, mert annak se sokáig: az imént még át-áthersent az értelem s hangpadjaival ott harsogott a nyelv, a

nagy alternátor. De mert „nyelve-elharapva” az agyvelő elnyelvetlenedik a második szakaszban az is bekövetkezik - a hangtestnek tulajdonított alternáló gyűszűnyi, pillanatnyi értelem elömlése/elpergése/elsikkadása. Az ingertükör gyors alászállása ez, hogy majd a harmadik szakaszban (az ingertónus létküszöbértékén, amelyen alul a lény önbeérző szüvenergiája széthull s többé a belső tér beérző szinkronja fel nem hozható:) az ingertükör a megmondhatatlan magunkmaradottság egyetlen szavával teljen meg. Mert ez utolsó nyelvünk (amelyen még kommunikálunk magunkkal:) az ebből a nagy nemhangzó szóból áll; s így hát az életinger létálapotából kilépőnek, a közöny dimenziójának körétátongó kapujában a negyedik szakasz küszöbén, ez az utolsó visszajelzés. Bár annyi szent, hogy az ötödik-hatodik szakasz jellegzetes thanatózisában - akár a magát döglöttnek tettező bogár - előbb tettezi magát „kadávernek” a lény, semmint ingertónusa igazán a küszöb alá süllyedt volna: automatikus, kioltásos védekező mechanizmus a halálkín ellen” - Eddig az idézetem. Vajh át lehet-e ezt a nyelv elvesztéséről, egyéni haláláról szóló passzust hangolni operettzenére? Az igazi írástudó mindent latba vetve célratörően fogalmaz.

Anyelvprivatizálók közt bárki lehet író, a fogalmazáskészség különnc.

Valamikor azt hittük, van különbség egy, a megértésre apelláló nyelvvilág és az öncélú nyelvprodukciók között. Borges világa elképzelhető, labirintusai bejárhatók. Aldo Branco világa nem. A *Rózsa neve* olvasmányos, a *Tárca* című amerikai regény nem. Az említett szerzők és művek bármelyike egy privát nyelvhasználatot igyekszik a közönséggel megszoktatni. Eco-nak sikerül. Tehát mégis lenne jó és jobb író?

Aszázad közepétől megújuló dél-amerikai próza újabb lökést kap Marquez működésével és még frissebb vérátömlesztést Isabelle Allende porondra léptével. Marquez stílusát, nyelvhasználatát az úgynevezett mágikus realizmus alkalmazása fémjelzi. Sokan ujjongva fogadják ezt - igazuk is van, mert íme továbbléptünk, túlléptünk a szürrealizmuson - de elfelejtik megemlíteni, hogy Marquez mágiái a dél-amerikai mesék, mondák, indián mítoszok anya-

góból készült amalgám. A történetiséget ugyanis nem szabad bevallani. Minden a jelenben születik.

Az ízléshullám, mint a riói strandon a tengeré, minden fűzfaopótát, botcsinálta írórt pártatlanul a hátára vesz, szövegeik gördülnek tovább az éteren, s létükkel bizonyítják, amit hirdetnek: nincs jó író, nincs rossz író, érvényt kell szerezni.

Es most jutottunk el az ízléshullámverés rombolásához. Akí nincs velünk, az ellenünk. Akinek a *gravy* szósz nem kell, azt maradnak bélyegzik. Ismerjük a leckét: az 1970-es évek közepéig az irodalmi cikkek szótárából nem hiányozhatott a *haladó*, a *szocialista*, netán a *béke* szavacska; a fejleceken nem mindig szerepeltek az ősapák, mármint Marx és Engels szállóigéi, de szót emelni ellenük nem lehetett.

Nemrég, egy budapesti konferencián összefutottam a skandináv orvostudomány ékességével, a Nobel-díj bizottság egyik tagjával, a magyar George Kleinnel. Nekem szegezte a kérdést: mi az az etnomatematika? Komolyan lehet azt venni? Elmondtam, amit tudtam erről. Lényege, hogy az új utakat kereső amerikai etnológusok összehalászták az amerikai kontinens hódítások előtti korszakának matematikáját, csillagászatát. A részben valós, részben mitikus számítások és spekulációk halmaza az etnomatematika „De ennek alapján - szólt közbe a társaságban lévő Marx György, a mi Marxunk, nem a németeké - nem lehet egy rakétát a Marsba irányítani!” Hát nem.

Ebéd közben ugyanott egy kisebb horderejű adomát hallottam. Ismert írónk kis-prózát küldött egy jeles folyóiratunknak közlésre. „Szokványos”, jött vissza a kézirat, a szerkesztő véleményével, aki tudvalevően elkötelezte magát az általa kapisgált új irány egy válfajának.

Elmúlt egy év, a főszerkesztő tovább lépett. Írónk elővette a kéziratát és a szöveget ellátta az irány nyelvi jegyével:

- egyes szavakat felszabdalt,
- másokat szótagokra bontott,
- ismét másokat szögletes, illetve
- kerek zárójelekbe tett,
- a tipográfiát fellazította; a szövegbe felesleges kérdőjeleket iktatott, a bekezdéseket szokatlan helyeken eszközölte. Egyébként a szövegen egyetlen szót nem változtatott. Közölték.

Minden mozgalomnak vannak igaz, buzgó, hívő, őszinte katonái: Foucault szerintem ilyen volt. De jöttek a konjunktúra lovagjai, akik prófétának sarlatánok, de káprázatosan jó szemfényvesztők. Szerintem ilyen fiú Jacques Derrida, a hermeneutika-televény gyilkos galócája. Ő egyesíti a marxista ellentmondást nem tűrő türelmetlenséget, a szofizmusig visszavezethető mellébeszéléssel. Eszéhez, ravaszágához nem fér kétség, és mert destruktív argumentumába beépíteti valódi nyelvtudósok és tisztakezü filozófusok érveit - néha szó szerint is - sokmindenkit megtéveszt. A posztmarxizmus egyesül a kicsavart hermeneutikával - dekonstrukcióiból új információkat nem nyerünk, de ha hiszünk neki, értékrendszerünk megrendül, irodalmi ízlésünk átfogó ítéleteit felváltják a molekuláris bizonytalanságok. Az ikonoklászta egyházban Derrida a jelenlegi pápa. Figyeljük meg analitikus technikáját: a szöveg-analizise, mint a pápai ediktumok, csak társadalmi összefüggésekre utalnak. Hol marad a szövegíró biográfiai és patológiai, genealógiai analízise? What I don't know isn't knowledge.

Megjegyezném, hogy egyesek szemében már a derridizmus is passzé. Egy amerikai újdondász csoport kommunikációból kiiktatta az i-betűt. Részben azért, mert a nagy I, az Aj az egyes szám első személy, tehát az „én” névmás angol nyelvű kifejezése.

Így lesz: the fish swims in the ice cold water

the fush swems an the uce cold water

Magyarul: a hidegvízben úszó hal a hűdegvözben aszó hal

Újításuktól megrészegedve most már ízekre szedték a latin abc-t. Minden betűt be lehet helyettesíteni valami mással, pl. az orosz, a héber, a görög, az arab írásrendszerekből.

Más. Angliában él egy igen zseniális máltai ember - nem lovag - aki az ún. laterális gondolkodás egyszemélyes világrekordere. Olyan rendszereket gondolt ki - havonta újjal áll elő - melyek rákényszerítik használóit a dolgok újragondolására. Van pl. egy költői rendszere is, amit bontó-nak keresztelt el. Bemutatok egy strófát:

*Max az asztalon táncolt
nagy bújában viháncolt,
összeomlott az asztal
a tánc nem mindig vigasztal*

A sorok mögötti rendszer ez: 1. akció, 2. ok, 3. eredmény, 4. tanulság.

Adva tehát a századvég beton-dzsungelje. A felhőkarcolók erdejében utat vesztett amerikai, Európában európai posztmarxisták egy új csapást vágva (csapást vagy becsapást?) először helyet kértek, aztán követeltek maguknak. Ma ott tartunk, hogy itt-hon ízlésterrort gyakorolnak. Pusztuljon, aki a lingót nem beszéli.

Itthon, Határ cikke ellenére sem ismerik el a nyugati irodalmi világban nagy port felvert Sokai hoax-ot, magyarul a Sokai féle átverés történetét. A híres amerikai újhullám folyóirat, a *Social Letters* közölte Sokainak, a neves fizikusnak a cikkét. A fizikus beugratásként a marhaságok mazsoláival, a természettudományi képtelenségek borsszemével hintette be „korszakváltó” cikkét. Miután az megjelent, közölte a szerkesztőkkel, hogy a humbugokat leleplezte. Voltak, akik tanultak ebből, voltak, akik nem. Jellasics a mi történelmünkben csirkefogó, a horvátokéban nemzeti hős.

Ami engem illet, én irigylem azokat, akik privatizálni merik a nyelvet, hogy az olvasás iránti megvetésüket imígyen is kinyilváníthassák.

A Keresztény Közösség hívei szerint csakis hitsorsosaik kerülhetnek a mennyországba. Az ízléstdiktátúra felekezeteinek hívei máris ott vannak az Égben, és az anyagok nyelvén beszélnek. A beszéd a fontos, a felismerhető nyelvi jelek; az összefüggő jelentés, a dolgok értelme mellékes, vagy éppenséggel fölösleges. Ha az ízlésterrorról el tudunk feledkezni, van ebben a globális és törzsenkénti mellébeszélésben valami bájos és lélekszongító. A normális matematika lehetővé tette az atomrobbantást. Az aztékok és maják szintjén csupán egymás szívét esszük meg. Az Arisztotelészi filozófia kései gyümölcséből kivirágzott tomizmus megalapozta a keresztény pantokrátor földi törvénykezési rendszerét, ezen belül az első, még istenhívő humanizmust; a primitív népeknél fenntartott animizmus hitrendszerében a gonosz hatalma éppoly végtelen, mint a nagy szellemé. A divatos disputa etnológiai szárnya ugyanakkora fontosságot tulajdonít a wai-wai varázsló egykori hitének, mint Szent Tamásnak vagy Arisztotelésznek.

Érdekes megfigyelni, hogy édes Éanyanyelvünk művelői a végvárokon, tehát Erdélyben, Szlovákiában és Szerbiában, hogyan reagáltak az újra, a generálszöszra, az ízlésterrorra.

Fontos előrebocsátanunk, hogy miként nem egyetlen ősi keresztény vallás van immár, hanem egy fél tucat főbb egyház, és több száz felekezet, úgy a divathullámverés hívei is táborokra, altáborokra oszlanak ott - mármint Nyugaton -, ahol nem találunk más ellenállásra, mint az olvasók döntő tömegének vállrándítására.

A hetvenes évek Bori Imre féle HIDA nyitott volt a nyugati behatásokra, vigyázó szemét, az akkori Párizsra is vetette, kolportálta a ma is tündöklelesen érdekes elmélet, majd pedig a gyatra gyakorlat egy részét. Szlovákiában a KALUGRAM - egyébként a magyar világmindenség egyik legjobb folyóirata - példás módon, látható nyitottsággal, egymás mellett szerepeltetett és szerepeltet az új és tradicionális stílisztikával megírt műveket.

Ha egy marslakó megítélhetné szimultán a kettőt, bizonyára azt mondaná: a két mód, a két szemlélet kiegészíti, vagy kiegészítheti egymást. Erre kéne törekedni.

Erdélyi barátaim úgy látják - ha rosszul összegzek, javítsanak ki -, hogy a gravy szósz elkeni a lényegyet, s az írás igazságkereső, valóságleíró mivolta a különböző rítusok csapdájában riadt egéreként végzi életét.

Végezetül a magam gyakorlataból. Azzal kezdem, hogy az ún. morális álláspont az esetek döntő többségében a geográfiai helyzet függvénye. Én nemcsak azért nem írtam soha Marx és a kommunista aprószentek nevével meghintett cikkeket, mert hascsikarást kaptam tőlük, hanem főleg azért nem, mert nem kellett. 1956-tal nyugatra penderültem. Nem lévén tehát az ideológia hajótöröttje nem próbáltam egy új korallszigetre kimászni. A hetvenes években megörültem az alternatív stílisztika fellépésének és a kezdet kezdetétől a mai napig élek eredményeivel. Egy angolul írt regényem bizonyára újhullámú mű, az indexelést és a lábjegyzetelést a persziflázig fokozom benne. Ha tehát egy újabb fordulat, vagy a diktatúra nyomán a halandzsából kötelező olvasmány lesz, nem kell majd a vesztes oldalon állnom.